

1 Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai

Axel Holvoet, Artūras Judžentis

1.1. Įžanginės pastabos

Sintaksėje visuotinai vartojama priklausomybės sąvoka. Tai sintaksinio žodžių (arba kitų kalbos vienetų) ryšio tipas, kai vienas jų sintaksinėje hierarchijoje užima aukštesnę poziciją už kitą. Šis ryšio tipas dar vadinamas prijungimu. Jis priešinamas sujungimui, kai abu siejami žodžiai (arba kiti kalbos vienetai) laikomi lygiaverčiais.

Ankstesniame straipsnyje¹ pasiūlyta lietuvių kalboje skirti du sintaksinės priklausomybės tipus – valdymą ir modifikavimą. Jų visiškai pakanka savarankišųjų žodžių priklausomybės ryšiams aprašyti, tačiau norint paaiškinti įvairių tipų pagalbinių žodžių² sintaksinius ryšius tenka pripažinti savitas šių tipų atmainas³. Nors savarankiškojo žodžio ryšys su pagalbiniu atitinka vieno iš dviejų priklausomybės tipų apibrėžimo kriterijus, vis dėlto jis šiek tiek skiriasi nuo dviejų savarankišųjų žodžių ryšio. Panagrinėkime tradicinės gramatikos sudėtine laiko forma laikomą⁴ konstrukciją *yra matęs*:

(1) *Senelis niekada nėra matęs miesto.*

¹ Žr. Holvoet, Judžentis (2003a).

² Pagalbiniais čia vadinami savarankiškos reikšmės neturintys žodžiai. Tai, žinoma, tik neformalus apibrėžimas. Kaip lingvistinis terminas žodis *pagalbinis* taikomas tik pagalbiniams veiksmažodžiams (plg. Gaivenis, Keinys 1990; Morkūnas, par., 1999: 455, 739).

³ Apie jas žr. toliau.

⁴ Dėl termino plg. Ambrazas (1984), Sližienė in: Ambrazas, red., (1994), Morkūnas, par. (1999: 455, 739). Anksčiau tokios konstrukcijos vadintos sudurtinėmis laiko formomis (lytimis) arba sudurtiniais laikais (Jablonskis 1922/1957: 311t; Dumašiūtė, Sližienė in: Ulvydas, red., 1971; Ambrazas, Sližienė, Valeckienė 1974 ir kt.).

Panašios konstrukcijos lietuvių kalbotyroje dažnai laikomos morfologiniu, o ne sintaksiniu reiškiniu⁵. Tačiau negalima paneigti, kad jas sudaro du sintaksiniu ryšiu susiję žodžiai. Šį ryšį galima ir reikia aprašyti. Tokias ir panašias konstrukcijas sudarančių žodžių ryšys laikytinas valdymo atmaina: pagalbinis veiksmažodis *būti* atveria sintaksines veiksnio ir predikatyvo pozicijas panašiai kaip, pavyzdžiui, (2) sakinyje:

(2) *Senelis dar yra sveikas ir žvalus.*

Tai, kad konstrukcijos *yra matęs* ir *yra žvalus* skiriasi, suvokiame ir intuityviai. Nesuvokus to intuityviai konstrukcija *yra matęs* nebūtų laikoma sudėtine veiksmažodžio forma. Intuityvų pagalbinio veiksmažodžio *būti* statuso suvokimą įprasminus sintaksiškai savarankiškoji veiksmažodžio forma *matęs* galėtų būti laikoma pagrindiniu junginio dėmeniu. Galima suformuluoti pagrindinio junginio dėmens sampratą⁶, kuri atitiktų tokią sintaksinę sakinio skaidą. Norint tiksliau suformuluoti junginių su pagalbiniais veiksmažodžiais pagrindinio ir priklausomojo dėmens skyrimo kriterijus, būtina patikslinti sintaksinių ryšių skirstymą. Tai ir siekiama padaryti šiame straipsnyje. Patogumo dėlei iš pradžių aptariami anksčiau įsivesti pagrindiniai sintaksinės priklausomybės tipai – valdymas ir modifikavimas. Vėliau nagrinėjami ypatingesni sintaksinės priklausomybės atvejai, tačiau jie laikomi tik valdymo ar modifikavimo potipiais ir atskirų sintaksinės priklausomybės tipų nesudaro.

⁵ Kaitybinėmis formomis jas laiko Nijolė Sližienė (1969, 1974, Sližienė in: Ambrazas, red., 1994), Jonas Balkevičius 1963: 92t), Kazys Ulvydas in Ulvydas, red., (1965: 20t), Vitas Labutis (1994 I: 45, II: 29); žr. dar Ambrazas, Sližienė, Valeckienė 1974. Priešingos nuomonės yra Girdenis ir Žulys (Girdenis, Žulys 1973: 208, Žulys 1979), Bronė Balčienė (1979), Jonas Balkevičius (1998: 18t). Morfologiniu reiškiniu vienais atžvilgiais, o sintaksiniu – kitais tokios konstrukcijos laikomos Aldonos Paulauskienės (1979: 172t, 1994: 356t), naujesnėse Vytauto Ambrazo (1984; Morkūnas, par., 1999: 455, 739) ir Adelės Valeckienės (1998: 41t) publikacijose. Apie šių formų interpretaciją naujojoje gramatikoje žr. Holvoet, Pajėdienė (2004: 131t).

⁶ Apie pagrindinio junginio dėmens nustatymo sunkumus žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 22t).

1.2. Valdymas ir modifikavimas

Sintaksinės priklausomybės sąvoka yra gana neapibrėžta. Norint ją patikslinti, reikia pripažinti, kad priklausomybė gali būti įvairaus pobūdžio. Jos samprata iš dalies priklauso nuo pasirinkto sintaksinio modelio: ar pagrindinis sintaksinio aprašo tikslas bus skaidyti sakinius į elementaresnius sintaksinius vienetus (tiesioginius sandus, konstituentus), ar nustatyti, kurie žodžiai sudaro sąlygas kitiems žodžiams būti įtraukiamiems į sakinio struktūrą. Pirmąjį požiūrį atspindi Bloomfieldo distribucionizmas ir iš jo išsirutulijusi standartinė generatyvinė gramatika, antrąjį – Tesnière'o idėjomis paremta priklausomybės gramatika.

Nustatant distribucines klases svarbu pastebėti, kad, pvz., *graži gėlė* priklauso tai pačiai kategorijai kaip ir *gėlė* ir gali užimti tą pačią poziciją sintaksinėje struktūroje. Kitaip sakant, žodis *gėlė* gali atstovauti visam junginiui ir pagal jo kategorinį pobūdį junginys vadinamas daiktavardiniu. Šį atstovavimo principą galima perkelti ir į semantikos lygmenį. Junginys *graži gėlė* priskirtinas tai pačiai semantinei kategorijai kaip žodis *gėlė*, nes gražios gėlės yra gėlių rūšis, o ne grožio rūšis. Pagal atstovavimo principą junginį *laistyti gėles* vadiname veiksmažodiniu: veiksmažodis atstovauja junginiui sintaksiškai (jis gali užimti veiksmažodžiui numatytą sintaksinę poziciją) ir semantiškai (gėlių laistymas yra laistymo, ne gėlių potipis). Atstovavimo principas jau nuo Bloomfieldo laikų (plg. Bloomfield 1935: 195tt) laikomas svarbiausiu kriterijumi, pagal kurį nustatomas junginio „centras“; angliškoje terminijoje šis centras vadinamas *head* („galva“), lietuviškoje terminijoje jis šiek tiek neadekvačiai vadinamas PAGRINDINIU DĖMIU. Prie pagrindinio dėmens tarsi prikabinamas PRIKLAUSOMASIS DĖMUO (angl. *dependent*).

Jeigu pagrindinis dėmuo lemia junginio sintaksinę ir semantinę kategoriją, tai visai suprantama, kad juo išreiškiamos ir junginio gramatinės kategorijos. Junginio *laisto gėles* gramatinės kategorijos yra veiksmažodinės (laikas, nuosaka ir pan.), o junginio *graži gėlė* – daiktavardinės: būdvardžio skaičiaus ir giminės kategorijos yra antrinės, lemiamos daiktavardžio, su kuriuo jis derina-

mas. Kiek daugiau keblumų sudaro linksnio kategorija, nes skirtumą *graži gėlė* : *gražią gėlę* galima apibūdinti ir kaip viso junginio požymį⁷.

Iki šiol minėti pagrindinio junginio dėmens nustatymo kriterijai abiem čia pateiktais atvejais sutampa; jie patvirtina intuityvų suvokimą, kad junginio *laisto gėles* pagrindinis dėmuo yra žodis *laisto*, o junginio *graži gėlė* – žodis *gėlė*. Tačiau šiuose junginiuose galima išvelgti ypatybę, kuri – jeigu ją įtrauktume į kriterijų pagrindiniam dėmeniui nustatyti sąrašą – verstų mus pripažinti kitokį dėmenų priklausomybės pobūdį. Mat priklausomybę galima suvokti (ir toks suvokimas artimesnis priklausomybės gramatikai ir iš jos atsiradusiai valentingumo teorijai) kaip tam tikro žodžio „nesavarankiškumą“, kuris savo ruožtu gali būti suvokiamas dvejopai: junginyje *laisto gėles* tranzityvinis veiksmažodis *laisto* reikalauja papildymo (tik kartu su juo tampa savarankiškas), o šis papildymas pats yra priklausomas nuo veiksmažodžio *laisto* ta prasme, kad veiksmažodžio *laisto* tranzityvumas sudaro jam sąlygas būti vartojamam sakinyje. Taigi veiksmažodžio priklausomybė yra konceptuali, o papildinio – sintaksinė. Tam tikra prasme galima teigti, kad veiksmažodžio *laistyti* junglumas (valentingumas) sudaro sąlygas tam, kad šis veiksmažodis prisijungtų papildinį *gėles*.

Čia nagrinėjami junginiai *laisto gėles* ir *graži gėlė* kaip tik skiriasi žodžiais, kurių sintaksinės savybės sudaro sąlygas junginiui atsirasti. Junginyje *laisto gėles* tai žodis *laisto*, nes jis išreiškia predikatą, atveriantį sintaksinę poziciją objektui. Laistymas neįmanomas be laistymo objekto, todėl šis veiksmažodis reikalauja tam tikro papildymo. Tai nereiškia, kad papildymai kiekvienu atveju turi būti išreikšti, – daugelis veiksmažodžių (*skaityti, tapyti, medžioti...*) konkrečiame sakinyje vartojami be įprastinių papildymų, nes juos lengva nuspėti. Tranzityvinis veiksmažodis dėl savo reikšmės visa-

⁷ Ar linksnio požymis priskirtinas visam junginiui, ar tik jo pagrindiniam dėmeniui, priklauso nuo pasirinkto sintaksinio modelio. Sintaksiniame apraše, paremtame skaida į „tiesioginius sandus“ (konstituentus), šį požymį būtų galima sieti iš karto su visu konstituentu. Čia pasirinktame modelyje, kuris remiasi sintaksinės priklausomybės, o ne konstitucijos sąvoka, derinamieji požymiai turi būti perduodami „žemyn“ (nuo pagrindinio dėmens priklausomajam) arba „aukštyn“ (nuo priklausomojo dėmens pagrindiniam).

da atveria sintaksinę poziciją papildiniui, nors ji nebūtinai turi būti užpildyta.

Šiuo požiūriu kitaip aiškintinas junginys *graži gėlė*. Žodis *gėlė* neatveria sintaksinės pozicijos būdvardžiui *graži*, panašiai kaip veiksmažodis *laistyti* – daiktavardžiui *gėles*; būdvardžio prijungimo prie daiktavardžio negalima vadinti papildymu (konstrukcijos užbaigimu), nes jis neužima pagrindinio žodžio *gėlė* argumento pozicijos. Priešingai, būdvardis *gražus* pats reiškia predikaciją ir, būtų galima manyti, atveria argumento poziciją daiktavardžiui *gėlė*, nes jo reiškiamas požymis priskiriamas daiktui – gėlei. Tačiau sintaksės požiūriu žodžio *graži* pozicija konstrukcijoje *graži gėlė* visiškai kitokia nei sakinyje *gėlė yra graži*. Būdvardis nėra šios konstrukcijos centras, jos pagrindinis dėmuo; jo predikacija yra išreikšta žemesniu sintaksiniu lygmeniu (angl. *downgraded predication*).

Čia pasireiškia skirtumas tarp aptariamų junginių: junginyje *laisto gėles* žodis *laisto* yra pagrindinis dėmuo pagal atstovavimo principą ir taip pat jis yra ir tas dėmuo, kurio junglumas sudaro sąlygas junginiui atsirasti. Junginyje *graži gėlė* tokio sutapimo nėra: žodis *gėlė* yra pagrindinis dėmuo pagal atstovavimo principą, bet jis nėra tas žodis, kurio junglumas sudaro sąlygas junginiui atsirasti. Tačiau pripažindami būdvardžio *gražus* lemiamą vaidmenį sudarant junginį *graži gėlė*, nenorime teigti, kad būtent jam reikėtų priskirti pagrindinio dėmens statusą. Kaip buvo pastebėta, būdvardžio *gražus* reiškiamą predikaciją junginyje *graži gėlė* yra tarsi perkelta į žemesnį sintaksinį lygmenį, ir intuityviai suvokiame, kad šis žodis nesudaro junginio centro. Pagrindiniu dėmeniu pripažinsime žodį *gėlė*, kaip ir buvo nustatyta remiantis atstovavimo principu.

Nors žodis *laisto* yra junginio *laisto gėles* pagrindinis, o žodis *graži* – junginio *graži gėlė* priklausomas dėmuo, abu juos sieja bendras bruožas – predikatumas⁸. Būtent jis sudaro sąlygas su šiais

⁸ Terminas sietinas su *predikato* sąvoka. Dėl jo reikšmės plg. Matthews (1997: 291). Lietuvių kalbotyroje išsigalėjusi predikacijos, arba predikatumo, sąvoka suvokta gana įvairiai ir net prieštaringai. Predikatumu laikytas bendrasis sakinio turinys (teigimas, neigimas arba klausimas) ir santykis su tikrove, reiškiamas modalumo, laiko ir asmens kategorijomis (Balkevičius 1963: 16t, 1998: 17; Sirtautas, Grenda 1988: 17; Gaivenis, Keinys 1990: 154; Labutis 1994 I: 60t);

žodžiais vartoti kitus žodžius, arba, kitaip sakant – leidžia atsirasti sintaksiniam ryšiui. Veiksmazodžio *laistyti* predikatumas suteikia jam galimybę prisijungti kitus žodžius, o būdvardžio *gražus* predikatumas leidžia jam pačiam būti prijungiamam prie kitų žodžių.

Pagal predikatumu paremtą žodžių galimybę prisijungti kitus žodžius arba patiems būti prie jų prijungiamiems skiriami du sintaksinės priklausomybės tipai: VALDYMAS ir MODIFIKAVIMAS. Žodis *A* valdo žodį *B*, jeigu žodžio *A* predikatinės savybės suteikia jam galimybę prisijungti žodį *B*. Žodis *B* modifikuoja žodį *A*, jeigu jo predikatinės savybės suteikia jam galimybę būti prijungtam prie žodžio *A*.

Žodis, kurio predikatumas sudaro pagrindą atsirasti sintaksiniam ryšiui, vadinamas *semantiniu funktoriumi*⁹. Galimybė sudaryti žodžių junginius priklauso nuo jų reikšmių. Reikšmė lemia žodžio sintaksinį junglumą, o nuo sintaksinio junglumo priklauso žodžio sintaksiniai ryšiai. Vis dėlto nustatant, kurio žodžio junglumas sudaro prielaidas junginiui atsirasti, apibūdinamas tik vienas sintaksinio ryšio aspektas. Kiek anksčiau aptarti kiti, taip pat semantinius skirtumus atspindintys kriterijai, kuriais remiantis galima apibūdinti tai, kas intuityviai suvokiama kaip pagrindinis junginio dėmuo. Junginyje *laisto gėles* valdantysis žodis *laisto* yra pagrindinis dėmuo pagal būtinumo (jo negalima praleisti), atstovavimo visam junginiui ir semantinio funkatoriaus požymius. Šia prasme tai idealus, prototipinis sintaksinės priklausomybės atvejis, kai vienas ir tas pats dėmuo yra pagrindinis pagal visus požymius. Tačiau skirtingų kriterijų taikymo pagrindiniam dėmeniui nustatyti rezultatai sutampa ne visais atvejais. Žodis *gėlė* junginyje *graži gėlė* yra pagrindinis dėmuo pagal būtinumo, atstovavimo junginio kategorijai ir morfosintaksinių kategorijų raiškos vietos kriterijus, tačiau

net veiksnio ir tarinio tarpusavio santykis (Sirtautas, Grenda 1988: 17). Kur kas siauresne prasme, kaip grynai semantinė sąvoka, predikacija suvokiama Vytauto Ambrazo: „Požymio siejimas su mažomais dalykais kalbos aktu [...] vadinamas predikacija“ (Ambrazas, red., 1994:493; dar plg. Ambrazas 1986: 5, Morkūnas, par., 1999: 495, 496).

⁹ Daugiau apie semantinių funktorių žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 15t); Holvoet, Semėnienė (2004a: 15).

jis nėra semantinis funktorius. Daugiau panašių pavyzdžių bus pateikta toliau. Turint omeny tokius atvejus atrodo prasminga pagrindiniu junginio dėmeniu laikyti tą žodį, kuris atitinka daugumą kriterijų ir kuris kaip pagrindinis suvokiamas intuityviai.

Pagrindinio dėmens ir semantinio funkatoriaus sutapimas arba nesutapimas gali būti tolesnio žodžių junginių skirstymo pagrindas. 1 lentelėje susisteminti valdymo ir modifikavimo požymiai. Atkreiptinas dėmesys į sintaksinio ryšio pobūdžio ir dėmens, kurio semantinis ir sintaksinis junglumas sudaro junginio pagrindą, t. y. semantinio funkatoriaus, sąsajas. Semantinis funktorius valdo arba modifikuoja kitą junginio žodį. Kaip tik todėl pagrindinis dėmuo vienu atveju vadinamas veikiamosios (*valdantysis žodis*), kitu atveju – neveikiamosios rūšies dalyviu (*modifikuojamasis žodis*).

1 lentelė. Valdymas ir modifikavimas pagal pagrindinio dėmens ir semantinio funkatoriaus santykį.

	valdymas		modifikavimas	
	valdantysis žodis	valdinys	modifikuojamasis žodis	modifikatorius
pagrindinis dėmuo	+	-	+	-
semantinis funktorius	+	-	-	+

Semantinio funkatoriaus statuso skirtumai turi ne tik sintaksinių ir morfosintaksinių, bet ir semantinių žodžių junginio interpretavimo pasekmių. Iš jų svarbiausi yra subkategorizavimo (ang. *subcategorisation*) krypties¹⁰ skirtumai. Pastarąją sąvoką paaiškina toks pavyzdys. Veiksmažodis *barstyti* gali būti vartojamas tik su kai kuriais birius daiktus žyminčiais daiktavardžiais. Veiksmažodžio ir daiktavardžio semantinių klasių (subkategorijų) sąsają galima

¹⁰ Dėl termino plg. Matthews (1997: 358).

suvokti dvejopai: iš daiktavardžio (žodis *smėlis* gali būti vartojamas su *barstyti*, bet ne su *laistyti*) arba iš veiksmažodžio perspektyvos (veiksmažodis *barstyti* gali būti vartojamas su *smėlis*, bet ne su *vanduo*). Tiksliau (ir tai leksikografijoje priimta) šią sąsają pateikti kaip veiksmažodžio, o ne daiktavardžio savybę (*barstyti smėlį, grūdus*), todėl sakoma, kad veiksmažodžio valdiniai subkategorizuoja patį veiksmažodį. Leksikografų (ir leksikologų) veiksmažodžiai gali būti skirstomi į semantines klases pagal tai, kokius valdinius jie gali prisijungti. Modifikatoriai nesubkategorizuoja modifikuojamojo žodžio, o patys yra subkategorizuojami. Pavyzdžiui, būdvardžiu *smulkus* apibūdinamos tik birios medžiagos (*smulkus smėlis, cukrus...*), – tai yra paties būdvardžio savybė: juk nėra reikalo kiekvienu atveju nurodyti, ar daiktavardis gali būti vartojamas su būdvardžiu *smulkus*, ar ne. Taigi valdiniai ir modifikuojamieji žodžiai subkategorizuoja kitus junginio žodžius, o valdantieji žodžiai ir modifikatoriai patys yra jų subkategorizuojami. Šis skirtumas gali būti naudinga euristinė priemonė žodžių sintaksiniam ryšiams nustatyti. Juo naudojamosi nagrinėjant papildinių ir aplinkybių skirtumus (žr. toliau, 3.2).

1.3. Morfosintaksinis valdymas ir derinimas

Anksčiau apibrėžta valdymo samprata gali atrodyti klaidinanti, nes valdymu lietuvių kalbotyroje įprasta laikyti ne žodžio, o tam tikros jo formos reikalavimą¹¹. Tokiais atvejais sakoma, kad veiksmažodis valdo tam tikrą linksnį, pavyzdžiui, *matyti* valdo galininką, *trukdyti* – naudininką, *pasitikėti* – įnagininką ir pan. Ši termino *valdyti* reikšmė yra netgi senesnė nei anksčiau aptartoji – ji atitinka lotynų kalbos veiksmažodžio *regere* (iš kur *rectio, regimen* ‘valdymas’ ir pan.) reikšmę. Tad gal nederėtų keisti įsitvirtinusios termino reikšmės? Vis dėlto ir tradicinėje gramatikoje šis terminas vartojamas dvejopa reikšme: valdymu vadinamas ne tik žodžio formos, bet ir paties žodžio reikalavimas, pavyzdžiui, žodžių (o ne jų formų) *skaito* ir *knygą* santykis junginyje *skaito knygą* apibūdinamas kaip valdymas, nors

¹¹ Daugiau apie valdymo sampratą lietuvių kalbotyroje žr. Holvoet, Judžentis (2003a:14t).

jis nustatomas tik pagal veiksmažodžio *skaityti* reikalaujamą daiktavardžio linksnį¹². Taigi tradicinę terminiją tik reikėtų padaryti aiškesnę ir išvengti jos daugiaprasmiškumo¹³.

Valdymą apibrėžus kaip sintaksinį reiškinį, tai, kas tradicinėje gramatikoje su juo suplakama – morfosintaksinis, arba linksnio, valdymas, – iš lingvistinio aprašo niekur nedingsta, svarbu tik abiejų reiškinų nepainioti. Morfosintaksinį valdymą galima laikyti sintaksinio valdymo rodikliu. Jeigu vienas žodis primeta kitam linksnio formą, tai greičiausiai tarp jų yra sintaksinis ryšys. Dažniausiai tai bus valdymas, tačiau sintaksinis valdymas morfosintaksinio tiesiogiai neatitinka. Taip yra dėl kelių priežasčių.

Pirma, sintaksinis valdymas galimas ir be morfosintaksinio. Taip yra ne tik todėl, kad valdomas gali būti ir nelinksniuojamasis žo-

¹² Teigdami, kad junginių *noriu miego* ir *noriu miegoti* sintaksiniai ryšiai yra panašūs, *Lietuvių kalbos gramatikos* autoriai iš esmės pripažįsta dvejopą valdymo reikšmę (Ulvydas, red., 1976: 12). Abejonių kelia tik šiems ryšiams nustatyti taikoma procedūra: valdymas nustatomas pagal daiktavardžio *miego* linksnio formą: akivaizdu, jog junginių *noriu miego* ir *noriu miegoti* skirtumas yra ne sintaksinis, o morfologinis, todėl pastaruojų atveju taip pat pripažįstamas valdymas. Kadangi morfosintaksinio valdymo kriterijus tokiais atvejais lieka nepatenkintas, tai valdymas iš esmės laikomas grynai sintaksiniu, linksnio forma neparemtu, reiškiniu (kaip ir šiame straipsnyje). Vienatomėje *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* valdymą siekiama apibrėžti nuosekliau, tačiau ir joje neišvengta vidinių prieštaravimų, kuriuos lemia sintaksinių ryšių skirstymas remiantis morfologiniais požymiais. Viena vertus, junginiai *noriu miego* ir *noriu miegoti* nelaikomi sintaksiškai tapačiais, antra vertus – morfologinė valdymo samprata verčia panašiai apibūdinti junginių *skaitė knygą* ir *skaitė valandą* sintaksinius ryšius, nors pastaruojų atveju aplinkybinis linksnis nuo žodžio *skaityti* visiškai nepriklauso. Į sintaksinius ryšius atsižvelgiama skiriant stiprųjį ir silpnąjį valdymą bei šliejimą (Ambrasas, red., 1994: 481–482). Šis skyrimas, nors ir netiksliai suformuluotas, iš dalies galėtų sutapti su čia suformuluotu valdymo ir modifikavimo skyrimu, bent jau jeigu „stiprųjį ryšį“ suprasime kaip sintaksinį reikalavimą, o „silpnąjį ryšį“ – kaip sintaksinio reikalavimo nebuvimą. Bet jeigu taip yra, tai skirti tokius potipius, į aukščiausią klasifikacijos lygį iškėlus morfosintaksinius skirtumus, atrodo netikslinga; tą patį galima pasakyti ir apie stiprųjį bei silpnąjį šliejimą.

¹³ Terminas *valdymas* daugiaprasmiškas ir kitose kalbose. Pavyzdžiui, anglų kalbos *government* taip pat vartojamas abiem prasmėmis (plg. Matthews 1997: 149). Vis dėlto dažniau juo žymimas tik morfosintaksinis valdymas – sintaksiniam valdymui vartojamas terminas *complementation*, priešinamas terminui *modification* (Matthews 1997: 64, 229). Derinimo sąvoka Vakarų lingvistikoje taikoma tik morfosintaksiniam reiškiniui pavadinti, kaip sintaksinių ryšių tipas ji nesuvokiama. Šliejimo terminas (ir sąvoka) Vakarų lingvistikoje apskritai nevartojamas, jis turi atitikmenį tik rusų kalboje (*primykanie*), iš kurios yra išverstas. Angliškoje *Lithuanian Grammar* vartojamas šio termino atitikmuo *adjunction* (Ambrasas, red. 1997: 459) laikytinas nesuapratimu, nes termino *adjunction* reikšmės su morfologiniais žodžio požymiais neturi nieko bendra (plg. Matthews 1997: 9).

dis (pavyzdžiui, *noriu miegoti*), – net ir tais atvejais, kai valdomas daiktavardis, nelengva suvokti, koku pagrindu turėtų būti valdomas ir jo linksnis. Palyginkime šiuos sakinius:

- (1) *Jis laiko sūnų kvailiu.*
- (2) *Jis laiko sūnų protingu.*
- (3) *Jis padarė sūnų kvailiu.*
- (4) *Jis padarė sūnų protingą.*

(1) ir (2) sakiniai rodytų, kad veiksmažodis *laikyti* ‘manyti esant’ valdo galininką ir įnagininką. Panašiai ir veiksmažodis *padaryti* valdo įnagininką (3) sakinyje, tačiau būdvardžiai toje pačioje pozicijoje derinami su daiktavardžio papildiniu, kaip rodo (4) sakinyje. Išėitų, kad veiksmažodžio *padaryti* morfosintaksinis valdymas priklauso nuo su juo einančio žodžio kalbos dalies. Tačiau neatrodo, kad žodžių *A* ir *B* sintaksinių ryšių pobūdis turėtų skirtis priklausomai nuo to, kokia kalbos dalis užima *B* poziciją, todėl tarkime, kad sintaksiniai ryšiai (3) ir (4) sakiniuose yra panašūs. Jeigu linksnio valdymą suprastume taip, kad žodis *A*, sintaksiškai valdantis žodį *B*, priskiria jam tam tikrą linksnį, tai linksnio valdymas būtų laipsniuojama savybė. Mat jeigu (4) sakinyje pavartotas galininkas *protingą* nėra valdomas (paprastai jis laikomas derinamu su papildiniu einančiu žodžiu¹⁴), tai peršasi išvada, kad veiksmažodis *padaryti* būtinojo predikatyvo linksnio nevaldo, nes jeigu valdytų, tai priskirtų jam linksnį panašiai kaip (1) ir (2) sakiniuose. Įnagininką, pavartotą (3) sakinyje, tokiu atveju būtų galima laikyti semantiniu linksnium. Tai, kad predikatiškai vartojamas daiktavardis žymimas semantiniu linksnium, neturėtų stebinti: juk daiktavardžiai predikatiškai vartojami rečiau nei būdvardžiai, todėl daiktavardžio predikatinį vartojimą kai kuriais atvejais būtina žymėti ypatingu predikatinį vartojimą pabrėžiančiu linksnium. Tad prielaida, jog valdymas – mechaniskas linksnio formos primetimas valdomajam žodžiui – priklauso nuo to žodžio kalbos dalies, atrodo ne tokia įtikima. Predikatiškai vartojamo žodžio žymėjimas semantiniu linksnium gali

¹⁴ Plg. Ambrazas, red. (1994: 490); Labutis (1994 II: 58).

būti beveik dėsningas, pavyzdžiui, su veiksmažodžiu *pripažinti* galima vartoti ne tik daiktavardžio, bet (fakultatyviai) ir būdvardžio įnagininką¹⁵:

(5) *Teismas pripažino jį kaltu / kaltą.*

Žymėjimas semantiniu linksniu (įnagininku) gali būti ir visiškai reguliarus. Pavyzdžiui, su veiksmažodžiu *laikyti* 'manyti esant'. Tokiu atveju formaliai žiūrint galima teigti, jog semantinis linksnis yra valdomas. Vis dėsningiau vartojamo semantinio linksnio kiekybiniai reguliarumo skirtumai virsta kokybiniais, o visiškai reguliariai vartojamas semantinis linksnis virsta gramatiniu – valdomu. Taip suvokiama semantinių ir valdomųjų linksnių priešprieša nebūtų itin ryški. Jeigu tartume, kad ir ne visiškai reguliariai vartojamą linksnį galima laikyti valdomu, tai laipsniuojamas valdymo pobūdis pasidarytų dar ryškesnis. Jeigu, priešingai, manytume, kad valdomas gali būti ir semantinis linksnis, tai linksnio valdymo sąvoka pasirodytų kaip ir nereikalinga: jeigu tam tikra reikšmė būdinga linksniui pačiam savaime, tai kokiais kriterijais remdamiesi galėtume spręsti, kada jis kito žodžio primetamas, o kada ne? Linksnio valdymo sąvoka atrodo ne tokia sudėtinga tais atvejais, kai veiksmažodis reikalauja gramatinio linksnio, pavyzdžiui, galininko, – jam priskirti kokią nors kitą, ne gramatinę, „tiesioginio papildinio“ reikšmę būtų gana sunku. O semantinių linksnių (naudininko, įnagininko) valdymą apibrėžti sunkiau, nes neaišku, kada semantinis linksnis valdomas, o kada ne.

Kita morfosintaksinio valdymo problema – jo kryptis, arba santykis su sintaksinio valdymo kryptimi. Mat tipologiniai duomenys rodo, kad morfosintaksinio valdymo kryptis ne visada sutampa su sintaksinės priklausomybės kryptimi.

Panagrinėkime nederinamaisiais daiktavardžių pažyminius einančių kilmininkų atvejį. Kai kurie jų, būtent objektiniai kilmininkai, valdomi sintaksiškai, greičiausiai ir morfosintaksiškai, plg.:

¹⁵ Dėl linksnių vartojimo su šiuo ir kitais čia minimais veiksmažodžiais žr. Šukys (1998: 259–262), Miliūnaitė (2004).

(6) *Koncerto pradžia atidėta.*

Veiksmožodinę konstrukciją *pradėti koncertą* nominalizuojant galininkas keičiamas kilmininku. O kaip paaiškinti (7) sakinyje pavartotą kilmininką?

(7) *Striukės užtrauktukas sugedo.*

Kilmininku žymimas daiktavardis šiame sakinyje nėra sintaksiškai reikalaujamas, jis laikytinas modifikatoriumi. Ar jo linksnis valdomas, sunku pasakyti. Kilmininkui galima priskirti posesyvinę reikšmę ir teigti, kad šiuo atveju pavartotas semantinis linksnis. Tiesa, riba tarp sintaksinio ir semantinio kilmininko nėra ryški: ar konstrukcijoje *Petro kelionė* kilmininkas yra subjektinis (ir valdomas), ar posesyvinis (modifikatorius)? Nors griežtą ribą tarp vienos ir kitos vartosenos nubrėžti sunku, bet tipišku atveju skirtumai yra pakankamai ryškūs¹⁶. Viena yra aišku: kilmininkas konstrukcijoje *striukės užtrauktukas* padeda suvokti, jog abu žodžiai yra sintaksiškai susiję ir sudaro junginį.

Nepaisant to, ar kilmininką laikysime valdomu linksniumi, ar ne, kaip morfosintaksinis rodiklis jis abiem atvejais žymi priklausomąjį dėmenį. Nuo plačiai žinomo Johannos Nichols 1986 metų straipsnio toks priklausomojo dėmens žymėjimas (angliškai *dependent marking*) priešinamas pagrindinio dėmens žymėjimui (angliškai *head marking*). Pastarasis pasitaiko daugelyje kalbų; pateiksime pavyzdį iš semitų kalbų. Šių kalbų vardažodžių sistemoje skiriama pagrindinė forma – *status absolutus* ir posesyvinio kilmininko (arba panašų statusą turinčio žodžio) modifikuojama forma – *status constructus*. Pavyzdžiui, hebrajų kalbos junginyje (8) žodis *bayit* ‘namai’ pavartotas pagrindine forma, o junginyje (9) – *status constructus* forma, nes yra modifikuojamas žodžio *sefer* ‘knyga’:

(8) *ba'al ha-bayit*
'namų valdovas, šeimininkas'

¹⁶ Lietuvių kalbotyroje visais šiais atvejais daiktavardžių pažymimąjį kilmininką įprasta laikyti valdomu (plg. Balkevičius 1963: 33–34; Sirtautas, Grenda 1988: 40; Ambrazas, red., 1994: 480–481; Labutis 1994 I: 20).

- (9) *bēl̄ seḫ̄er*
 ‘knygos namai (= mokykla)’

Kadangi hebrajų kalba neteko kadaise semitų prokalbėje egzistavusio kilmininko¹⁷, posesyvinis modifikatorius *seḫ̄er* neturi sintaksinės priklausomybės rodiklio; jį turi tik pagrindinis junginio dėmuo *bēl̄*. Kadangi morfosintaksinio rodiklio vartoseną sąlygojama modifikatoriaus, tai galima teigti, kad modifikatorius jį valdo. Nesvarbu, kad priklausomasis dėmuo sintaksiškai pagrindinio dėmens nevaldo: morfosintaksinis valdymas nesuponuoja sintaksinio valdymo. Tai, kad vardažodžio forma *status constructus* pagal indoeuropiečių kalbų tradicija paremtą sampratą nėra linksnis, neturi didesnės reikšmės. Šiuo atveju reikšminga tai, kad sintaksinį žodžių *A* ir *B* ryšį rodo žodžio *A* forma, kuri nėra sąlygojama derinimo su žodžiu *B*, taigi turi būti įtraukta į morfosintaksinio valdymo kategoriją.

Panašių pavyzdžių galima pateikti iš kitų kalbų, pvz., persų kalbai būdingas vadinamasis *ezafe*, ypatinga vardažodžio forma, vartojama, kai jį modifikuoja kitas žodis – nesvarbu, ar būdvardis, ar posesyvinis modifikatorius:

- (10) *ketāb-e* *dust*
 knyga-EZAFE draugas ‘draugo knyga’
- (11) *mard-e* *xub*
 žmogus-EZAFE geras ‘geras žmogus’

Ir *ezafe* pagal indoeuropietiškąją tradiciją sunku būtų vadinti linksnium, tačiau jis neabejotinai yra pagrindiniam dėmeniui taikomas sintaksinės priklausomybės rodiklis, kurio negalima laikyti derinimu, taigi jį reikia priskirti morfosintaksinio valdymo kategorijai.

Faktas, kad sintaksinio ir morfosintaksinio valdymo kryptys viena nuo kitos nepriklauso, papildomai pagrindžia būtinybę šiuos reišk-

¹⁷ Dabartinė hebrajų, arabų ir kitų istoriškai paliudytų semitų kalbų būklė yra ilgos fonetinės raidos rezultatas: senosios linksnių galūnės fonetiškai susilpnėjo ir atkrito; fonetinę redukciją dėl silpnėsio kirčio patyrė pirmasis vardažodinių junginių dėmuo. Vis dėlto ir istorinių procesų rezultatus reikia paaiškinti sinchroniškai, o pagrindinio junginio dėmens žymėjimas sinchroniškai gali būti interpretuojamas tik kaip morfosintaksinis.

kinius skirti. Tiesa, lietuvių kalboje abiejų rūšių valdymo kryptys (turbūt) visada sutampa, todėl gali atrodyti, kad lietuvių kalbotyrai skirti valdymo atmainas nėra svarbu. Vis dėlto pagrindinis junginio dėmuo gali būti morfosintaksiškai žymimas ir lietuvių kalboje. Tačiau tai jau derinimo atvejai.

Derinimas galėtų būti laikomas sintaksinio ryšio rodikliu panašiai kaip ir morfosintaksinis (arba linksnio) valdymas. Būdvardžio forma junginyje *graži gėlė* padeda suvokti, kad abu žodžius sieja sintaksinis ryšys. Derinimo (kaip ir morfosintaksinio valdymo) kryptis nebūtinai atitinka sintaksinės priklausomybės kryptį. Įprastais atvejais modifikatoriumi einantis būdvardis derinamas su pagrindiniu junginio dėmeniu – modifikuojamuoju žodžiu (*graži gėlė*). Tačiau lietuvių kalboje yra ir tokių junginių, kurių pagrindinis dėmuo derinamas su priklausomuoju, pavyzdžiui, veiksmažodis derinamas su sintaksiškai valdomu veiksniu einančiu žodžiu¹⁸, plg.:

(12) *Mes žaidžiame su kamuoliu.*

(13) *Vaikai žaidžia su kamuoliu.*

Jeigu veiksnio vardininkas laikomas valdomu (o tai ne mažiau pagrįsta nei, pavyzdžiui, papildininio galininko atveju), tai peršasi išvada, kad jo sintaksinis ryšys su veiksmažodžiu formaliai reiškiamas dviem morfosintaksiniais rodikliais – linksnio valdymu ir derinimu¹⁹. Toks morfosintaksinių požymių derinys tiesiogiai ne-

¹⁸ Tradicinėje gramatikoje tiek valdymas, tiek derinimas (ir koreliavimas) laikomi sintaksinių ryšių raiškos būdais, todėl vardininką, kurį veiksmažodis daugeliu atvejų primeta veiksniui, laikant valdomu linksniu tektų pripažinti, kad veiksnį su veiksmažodžiu (tariniu) sieja du skirtingi sintaksiniai ryšiai (žr. toliau). Šios prieštaros išvengiama įsivedant trečio sintaksinio ryšio tipo – predikatinio (predikatyvinio) (Balkevičius 1963: 17; Sirtautas, Grenda 1988: 85t), kondominacijos (Balkevičius 1998: 22t) arba tarpusavio (dvipusės) sąsajos (priklausymo) – sąvoką (Ambrazas, red., 1994: 478–479; Labutis 1994 I: 17). Iš esmės ji yra nereikalinga ir vartojama todėl, kad sintaksiniai ryšiai šiuose lietuvių kalbos gramatinės sandaros aprašuose neskiriami nuo morfosintaksinių reiškinių. Daugiau apie valdymo ir derinimo sampratą lietuvių kalbotyroje ir jos kritiką žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 14t).

¹⁹ Derinimas fleksinėse kalbose tokiais atvejais pripažįstamas ne visų kalbininkų. Galima teigti, kad lietuvių kalbos forma *žaidžiame* veiksnį išreiškia panašiai kaip įvardis, kuris šiame pavyzdyje yra pleonastiškas; tokiais atvejais tiksliau vartoti ne derinimo, o formų tarpusavio dermės sąvoką (plg. Bloomfieldo 1935: 193tt įvestą terminą *cross-reference*). Lietuvių kalbotyroje šiems ir kitiems panašioms atvejams apibūdinti įprasta vartoti formų *koreliavimo* arba *koreliacijos*

susijęs su sintaksinės priklausomybės pobūdžiu ir kryptimi – ją galima apibūdinti kaip sintaksinį valdymą.

Morfosintaksinis valdymas priklauso nuo valdančiojo žodžio sintaksinių, o ne morfologinių savybių; galbūt todėl jis dažnai painiojamas su sintaksiniu valdymu. Sintaksiškai valdomas žodis, o morfosintaksiškai – jo forma. Abu valdymo būdai gali būti susiję, tačiau anksčiau pateikti pavyzdžiai rodo, kad iš tikrųjų jie vienas kito nesuponuoja.

Morfosintaksiniam valdymui ir derinimui bendra tai, kad abiem atvejais žodžio *A* kaitybinė forma priklauso ne nuo jo paties morfologinių, sintaksinių ar semantinių savybių, o nuo atitinkamų žodžio *B* savybių.

Morfosintaksinio valdymo atveju daiktavardis *gėlė* junginyje *laisto gėles* gauna galininko formą, nes jį valdo veiksmažodis *laisto*. Hebrajų kalbos konstrukcijoje *bēt seḥer* žodis *bayit* gauna *status constructus* formą, nes prie jo prisijungia modifikatorius *seḥer*. Morfosintaksinį valdymą lemia semantiniu funktoriumi einančio žodžio sintaksinės savybės, kurios, savo ruožtu, priklauso nuo jo semantikos (predikatumo) ir sudaro sąlygas pačiam sintaksiniam ryšiui atsirasti. Valdymo atveju semantinis funktorius yra valdantysis žodis, o modifikavimo atveju – modifikatorius.

Derinimas – tai žodžio formos priklausomybė nuo kito žodžio formos, o ne nuo jo sintaksinių savybių. Todėl derinimo davikliai (*agreement controllers*), t. y. žodžiai, nuo kurių formos priklauso su jais derinamų žodžių forma, neturi būti semantiniai funktoariai. Atvirkščiai, lengva pastebėti, kad patys semantiniai funktoariai yra derinami (jie yra derinimo gavikliai – *agreement targets*): veiksmažodžiai derinami su savo valdiniais (dažniausiai su veiksniais, o daugelyje kalbų – ir su papildiniais), būdvardžiai – su modifikuo-

terminą (plg. Ambrazas, red., 1994: 500–502; Labutis 1994 I: 22–24; Morkūnas, par., 1999: 329). Derinimo sąvoką sunku pritaikyti nagrinėjant tokius pavyzdžius kaip lenkų (*ja*) *czytałam* ('aš) skaičiau (mot. g.)' šalia (*ja*) *czytałam* 'aš skaičiau (vyr. g.)': reikėtų įvardį *ja* suskaidyti į du homonimus su skirtingomis derinimo savybėmis. Tačiau kitais atvejais, pavyzdžiui, lenkų kalbos junginiui *książka leżała* 'knyga gulėjo (mot. g.)' aprašyti ji visai tinkama, nes veiksmažodžio moteriškosios giminės formą galima tik paaiškinti žodžio *książka* (semantiškai nemotyvuota) gimine. Daugiau apie šias problemas ir terminologinius aspektus žr. Corbett (2003).

jamaisiais žodžiais²⁰. Morfosintaksinio valdymo bei derinimo da-
viklių santykis su semantiniais funkto-
riais parodytas antroje len-
telėje.

2 lentelė. Morfosintaksinio valdymo ir derinimo daviklių santykis su semantiniais funkto-
riais (F).

	valdymas		modifikavimas	
	valdantysis žodis (+F)	valdinys (-F)	modifikuoja- masis žodis (-F)	modifikatorius (+F)
morfo- sin- tak- sinio valdymo daviklis	mes žaidžiame └───┬───┘ lenkų pięciu mężczyzn └───┬───┘	–	–	hebrajų bēt sēpēr └───┬───┘ persų ketāb-e dust └───┬───┘
derinimo daviklis	–	mes žaidžiame └───┬───┘ lenkų pięciu mężczyzn └───┬───┘	graži gėlė └───┬───┘	–

Šioje lentelėje ryškėja Keenano ir Zwicky'o išvada: semantiniai funkto-
riai yra morfosintaksinio valdymo davikliai (*government controllers*) ir
derinimo gavikliai (*agreement targets*)²¹. Priežastis iš dalies jau pa-
aiškinta: semantiniai funkto-riai yra morfosintaksinio valdymo da-
vikliai, nes morfosintaksinis valdymas – tai vieno žodžio formos
priklausomybė nuo kito žodžio sintaksinių savybių, kurios savo
ruožtu remiasi semantiniais santykiais. Nors derinimas tiesiogiai
nesiremia žodžių sintaksiniu junglumu, tačiau dažnai yra susijęs
su predikatumu, vadinasi, su semantinio funkto-riaus vaidmenį at-
liekančiais žodžiais. Veiksmazodžiai, savo argumentams primetan-
tys tam tikrus linksnius, savo ruožtu yra žymimi pagal hierarchi-
škai svarbiausius argumentus. Vardžodžių hierarchijos sąvoka įvesta
ir paaiškinta ankstesniame šios serijos rinkinyje²² ir toliau bus nag-

²⁰ Plg. dar Semėnienė (2003a: 38t).

²¹ Žr. Zwicky (1993: 296).

²² Žr. Holvoet, Semėnienė (2004a: 28t).

rinėjama šio rinkinio 2.5 skirsnyje. Lietuvių kalboje ji pasireiškia ir vardažodžių žymėjimu linksniais: gramatinių funkcijų hierarchiją atitinka linksnių hierarchija. Veiksmažodžių derinimas su hierarchiškai aukščiausiais vardažodžiais gali būti papildoma, šiuos vardažodžius atskirti padedanti priemonė. Nepaisant tam tikrų skirtumų, galima manyti, kad ir būdvardžių derinimas su jų modifikuojamais daiktavardžiais yra tos pačios prigimties reiškinys, nes ir būdvardžiais reiškiami žemesnio sintaksinio lygmens predikatai, kurių argumentai yra modifikuojamieji žodžiai. Modifikavimo ryšiu susijusiuose junginiuose derinimo kryptį būtų galima paaiškinti ir kitokiu būdu: modifikatoriai derinami tiesiog su pagrindiniu junginio dėmeniu. Tačiau tokio aiškinimo nebūtų įmanoma apibendrinti – jo negalima pritaikyti valdymo ryšiu siejamiems junginiams, kai derinamas pagrindinis dėmuo. Dėl šių priežasčių parankiau derinimo gaviklį susieti su semantinio funkatoriaus statusu.

Tradicinėje gramatikoje derinimas dažnai suvokiamas gana siaurai: tai vieno žodžio (derinimo daviklio) derinamųjų požymių (*agreement features*) perkėlimas kitam žodžiui (derinimo gavikliui)²³. Tokia samprata leidžia derinimą įžiūrėti (14), tačiau ne (15) sakinyje²⁴:

(14) *Gyvenimas yra gražus.*

(15) *Gyventi yra gražu.*

Šių sakinių lyginimas atskleidžia vidinį tokios derinimo sampratos prieštarumą. Jeigu forma *grąžus* yra suderinta su forma *gyvenimas*, tai koku pagrindu galima teigti, kad forma *grąžu* nėra suderinta su forma *gyventi*? Sintaksinė konstrukcija abiem atvejais yra ta pati; formų *grąžus* ir *grąžu* užimama sintaksinė pozicija taip

²³ Kai kurių autorių skiriamas ir nepilnas derinimas, kai derinimo daviklio ir gaviklio formos sutampa nevisiškai (plg. Balkevičius 1963: 28–29, 130t; Labutis 1994 I: 19). Daugiau apie derinimą lietuvių kalbotyroje žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 18t); Semėnienė (2003a: 37t).

²⁴ Esama ir išimčių: Jonas Balkevičius tokiuose sakiniuose įžiūri derinimą: „trečiąjį niekatrosios giminės asmenį atitinka bendratimi arba jos valdomu junginiu išreikštas veiksnys, todėl tarinio vardinė dalis, apibūdinanti tokį veiksnį, taip pat reiškia niekatrąją gimine“ (1963: 130). Vito Labučio nuomone, tokius atvejus galima laikyti „šokia tokia koreliacija“, tačiau juos „galima būtų laikyti ir šliejimu ar kokiu nors formų trauka“ (1994 I:24).

pat nesiskiria. Abiem atvejais predikatyvo formą lemia veiksnio einantis žodis: jeigu tai daiktavardis, paprastai pasirenkama tos pačios giminės būdvardžio forma, o jeigu giminės kategorijos neturintis kalbos vienetas (tarkime, bendratis) pasirenkama bevardės giminės forma. Veiksniu morfologiniai požymiai predikatyvo formą lemia ir pastaruoju atveju, nors „kopijuojamų“ požymių bendratis neturi²⁵. Tokiais atvejais Vakarų lingvistikoje įprasta kalbėti apie numanomą derinimą (*default agreement*)²⁶ ar pan. Žinoma, derinimas suvokiamas ir apibrėžiamas remiantis prototipiniais atvejais, kai morfologiniai požymiai iš tikrųjų tarsi kopijuojami.

Jeigu derinimas suvokiamas tik kaip žodžio formos priklausymas nuo kito žodžio formos, tai kyla klausimas, ar jis apskritai suponuoja sintaksinį ryšį. Atsakymas turi būti neigiamas. Tai dar vienas morfosintaksinio valdymo ir derinimo skirtumas. Kadangi žodžio formos valdymas grindžiamas sintaksiniu junglumu, tai morfosintaksinis valdymas suponuoja sintaksinį ryšį – valdymą arba modifikavimą. Derinimas, kaip minėta, sintaksinio ryšio nesuponuoja. Palyginkime šiuos sakinius:

(16) *Jis parvertė brolių aukštiekninką.*

(17) *Jis nudažė duris žaliai.*

Reikšmės požiūriu šie sakiniai turi daug bendrų bruožų: ir (16) sakinyje pavartotas būdvardis, ir (17) sakinyje pavartotasrieveiksmis priskiria objektui tam tikrą požymį – žymi predikatinį santykį. Derinimas (16) sakinyje, be abejo, padeda atpažinti predikacijos argumentą. Bet būtų sunku įrodyti, kad (16) sakinio žodžiai *brolių* ir *aukštiekninką* susiję sintaksiniu ryšiu, kurio nebūtų tarp (17) sakinio

²⁵ Tokiais atvejais, kai tarp žodžių negalima įžvelgti morfologinių požymių atitikimo, tradicinėje gramatikoje paprastai teigiama, kad jie yra ne derinami, o šliejami. Tai reikštų, kad sintaksinis ryšys (12) ir (13) sakiniuose yra skirtingas. Įtikimiau būtų aiškinti, kad abiejuose sakiniuose vartojama ta pati jungties konstrukcija, skiriasi tik veiksniai. Taigi sakiniai skiriasi ne sintaksine, o morfologine sandara. Jeigu nėra morfosintaksinių rodiklių, šliejimu tradicinėje gramatikoje laikomas ir veiksmažodžio sintaksinis ryšys su jo argumentų pozicijas užimančiais žodžiais; šis ryšys kitomis aplinkybėmis – kai yra morfosintaksinių rodiklių – laikomas valdymu, plg. *noriu miegoti šalia noriu miego* (plg. Labutis 1994 I: 20 ir kt.; tam tikrą išimtį sudaro *Lietuvių kalbos gramatika*, žr. Valeckienė in: Ulvydas (1976: 12).

²⁶ Daugiau apie tokį derinimą žr. Semėnienė (2003a: 54–55).

žodžių *duris* ir *žaliai*²⁷. Iš tikrųjų abu sakiniai skiriasi tik morfologine sudėtimi, ne sintaksiniais ryšiais.

Diskusijai apie sintaksinių ryšių pobūdį ir rūšis morfosintaksiniai požymiai – morfosintaksinis valdymas ir derinimas – duoda palyginti nedaug argumentų. Linksnio valdymas suponuoja sintaksinį ryšį ir todėl gali būti suvokiamas kaip jo rodiklis, tačiau šį reiškinį apibrėžti ir nustatyti jo ribas gana sudėtinga. Derinimą apibrėžti nesunku, bet jis nesuponuoja sintaksinio ryšio – derinimas gali, bet nebūtinai turi būti sintaksinio ryšio rodiklis.

1.4. Specifikavimas

Kaip minėta, valdymas nuo modifikavimo skiriasi tuo, kad valdantysis žodis – pagrindinis junginio dėmuo – yra semantinis funkto-rius. Ši valdymo samprata remiasi prielaida, kad valdantysis žodis yra pilnareikšmis, t. y. semantiškai turtingas, nes reikšmė yra sintaksinio junglumo pagrindas. Pagrindinio žodžio reikšmei blėstant, darantis abstraktesnei, gramatiškesnei, kinta ir jo sintaksinių ryšių pobūdis. Tokie leksinės reikšmės netekę ir apibendrintą, gramatinę reikšmę įgiję žodžiai paprastai laikomi pagalbinais. Atidžiau

²⁷ Konstrukcijose su tarininiu pažyminiu (pavyzdžiui, (14) sakinyje) paprastai išvelgiamas dvilypis sintaksinis ryšys: tarininis pažyminys šliejamas prie veiksmožodžio ir derinamas su veiksmiu arba papildiniu (plg. Ambrazas, red., 1994: 490; Morkūnas, par., 1999: 629). Tuo jis skiriasi nuo aplinkybių (plg. (15) sakinį), kurios paprastai tik šliejamos prie veiksmožodžio, plg. sakinyje *Jis bėga greitai* prieveiksmis *greitai* yra šliejamas prie veiksmožodžio *bėga*. Šiuo atveju sintaksinis ryšys tradicinėje gramatikoje yra nustatomas ne morfosintaksinio rodiklio pagrindu: *a priori* daroma prielaida, kad veiksmožodį ir prieveiksmį sieja sintaksinis ryšys, o kadangi šis ryšys nėra nei derinimas, nei valdymas, jis apubūdinamas kaip šliejimas. Bet kadangi šliejimui nustatyti nereikia morfosintaksinio rodiklio, galima iškelti teiginį, kad sakinyje (15) prieveiksmis *žaliai* yra šliejamas prie daiktavardžio *durys*. Toks teiginys būtų visai logiškas, jeigu teigiama, kad sintaksinis ryšys sieja žodžius *brolių* ir *aukštelininką* sakinyje (14); juk abiejų sakinių sintaksinė ir semantinė struktūra atrodo vienoda, skiriasi tik kalbos dalys (būdvardis : prieveiksmis). Teiginio, kad žodžius *duris* ir *žaliai* sakinyje (15) sieja šliejimo ryšys, negalima įrodyti, bet ir paneigti jo negalima. Kitaip sakant, teiginys, kad šiuos žodžius sieja šliejimo ryšys, ir teiginys, kad jų nesieja joks sintaksinis ryšys, būtų vienodai teisingi. Taigi sintaksinę interpretaciją, pagal kurią sakiniams (14) ir (15) būdingi kitokie sintaksiniai ryšiai (vienu atveju dvilypis, kitu – vienalypis) lengva plėtoti iki absurdo, todėl geriau jo atsisakyti ir pripažinti, kad abiem atvejais antrinis predikatvyvas (*aukštelininką, žaliai*) nėra susijęs sintaksinės priklausomybės ryšiu su objektu.

panagrinėkime tokio netipiško valdančiojo žodžio – pagalbinio veiksmažodžio – sintaksinį junglumą.

Paimkime modalinį pagalbinį veiksmažodį *galėti*. Jo atveriamų argumentų pozicijų skaičius priklauso nuo reiškiamo modalumo tipo. Veiksmažodis *galėti* gali reikšti visus tris modalumo tipus – episteminių, deontinių ir dinaminį²⁸. Vartojamas epistemiškai, jis atveria vieną argumento poziciją. Šis argumentas žymi predikaciją, kuri suvokiama kaip įmanoma: *Rytoj gali lyti* reiškia tą patį kaip *Įmanoma, kad rytoj lis*. Palyginkime sintaksines episteminio veiksmažodžio *galėti* ir veiksmažodžio *nutarti*, taip pat atveriančio poziciją propoziciniam argumentui, savybes:

(18) *Jonas nutarė važiuoti į Australiją.*

(19) **Rytoj nutarė lyti lietus.*

(20) *Rytoj gali lyti lietus.*

(21) **Rytoj gali lyti Jonas.*

Veiksnių parinkimą (18) sakinyje lemia pagrindinio veiksmažodžio *nutarti* semantika ir su ja susijusios sintaksinės savybės: šio sakinio veiksnys turi būti nutarimus galintį priimti asmenį žymintis daiktavardis (todėl (19) sakinyje yra neįmanomas arba bent jau keistas). Veiksnių parinkimą (20) sakinyje gali užimti tik daiktavardis *lietus* (todėl (21) sakinyje yra neįmanomas): šiuo atveju veiksnio parinkimą lemia priklausomasis žodis – bendratis *lyti*. Sintaksiniai abiejų veiksmažodžių ryšiai panašūs: veiksmažodis *galėti* (panašiai kaip *nutarti*, *norėti*, *pažadėti*...) valdo bendratį, tiksliau – bendraties sakinį, nes atveria jam argumento poziciją. Tai, kad (20) sakinyje argumento poziciją veiksniumi *lietus* atveria ne pagrindinis (kaip (18) sakinyje), o priklausomasis veiksmažodis, mus verstu jo veiksnį priskirti šalutiniam sakiniui. Tokia interpretacija gerai dera su ką tik iškelta semantiniame analize paremta prielaida, kad epistemiškai vartojamas veiksmažodis *galėti* atveria tik vieną – propozicinio argumento – poziciją.

Pripažinus, kad daiktavardis *Jonas* sakinyje *Jonas gali ateiti rytoj* (pagal epistemine interpretaciją) yra šalutinio, o sakinyje *Jonas nu-*

²⁸ Apie modalumo tipus žr. Holvoet, Judžentis (2004b: 82–85).

tarė ateiti rytoj – pagrindinio sakinio veiksnys, abiejų sakinių sintaksinė struktūra gerokai skirtųsi – daug labiau, negu atrodytų iš šių sakinių pažvelgus paviršutiniškai. Norint abiejų sakinių veiksnius interpretuoti panašiai, galima daryti prielaidą, kad (20) sakinyje, skirtingai nei (18), yra vientisinis. Jame pavartotas veiksmažodis *galėti* yra pagalbinis – jis tik modalumo atžvilgiu patikslina bendraties *lyti* reikšmę. Tokiu atveju junginys *gali lyti* sakinyje užima vieną sintaksinę poziciją (kaip ir veiksmažodis *lyja*).

Junginio *gali lyti* žodžius siejantį sintaksinį ryšį galima apibūdinti tik kaip valdymą. Tačiau išoriniai šio junginio ryšiai visai kitokie, nei įprastais valdymo atvejais: juos lemia ne valdantysis žodis, o valdinys. Įdomu ir tai, kad pagal atstovavimo principą junginys *gali lyti* yra panašus į modifikavimo ryšiu susijusių žodžių junginius, plg.:

(22) *Rytoj gali lyti lietus.*

(23) *Rytoj galbūt lis lietus.*

Tą pačią reikšmę (22) sakinyje išreiškia valdantysis žodis, o (23) sakinyje modifikatorius. Modifikatoriaus statusas paprastai yra būdingas papildomoms predikacijoms: pasakyme *greitai atbėgo* galime atskirti pagrindinę predikaciją ‘atbėgo’ ir modifikatoriaus reiškiama papildomą predikaciją (‘...ir tai įvyko greitai’). Sakinyje (23) predikacijų hierarchiją būtume linkę suvokti kitaip: episteminė predikacija ‘įmanoma, kad...’ yra aukštesnė predikacija, kurios argumentas yra propozicija ‘lis lietus’. Suvokti ją kaip papildomą predikaciją (‘lis lietus, ir tai yra įmanoma’) būtų nesąmonė. Jeigu vis dėlto ši aukštesnė predikacija gali būti reiškiamą modifikatoriais, tai galbūt todėl, kad episteminis predikatas gali būti suvokiamas kaip gramatinis požymis: panašiai galime įsivaizduoti neflektyvinę kalbą, kuri užuot vartojusi būtojo laiko formas prie veiksmažodžio pridėtų tokius modifikatorius kaip ‘anksčiau’, ‘kadaise’ ir pan. Ir (22) sakinyje pavartotą veiksmažodį *galėti* nesunku suvokti kaip gramatinį požymį reiškiantį pagalbinį žodį, juk daugelyje kalbų tokie veiksmažodžiai aprašomi būtent kaip modaliniai pagalbiniai veiksmažodžiai (angl. *modal auxiliaries*). Toks pagalbinis šio veiksmažodžio statusas galėtų paaiškinti anksčiau pastebėtus jo sintak-

sinius ypatumus: *gali lyti* sintaksiškai (išorinių šio junginio sintaksinių ryšių požiūriu) elgiasi kitaip, nei *nutarė važiuoti*, nes veiksmažodis *galėti*, nors ir valdo žodį *lyti*, kuris išreiškia jo semantinį argumentą, įgydamas pagalbinio (gramatinio) žodžio statusą patiria tam tikrą sintaksinį pažeminimą. Tokius hierarchiškai pažemintus, tarsi pagalbinius valdančiuosius žodžius siūlome vadinti *specifikatoriais*, o jų ryšį su priklausomaisiais žodžiais – *specifikavimu*. Šis ryšys nėra koks atskiras sintaksinių ryšių tipas, o tik tam tikra valdymo atmaina.

Sintaksinėms specifikatorių savybėms aprašyti Zwicky (1993) siūlo greta pagrindinio dėmens ir semantinio funkatoriaus įsivesti BAZĖS sąvoką. Baze jis vadina junginio dėmenį, kuris sakini sintaksinėje sandaroje gali atstovauti visam junginiui. Šis naujas sintaksinės priklausomybės požymis išskiriamas anksčiau minėtų pagrindinio dėmens požymių sąskaita. Pagrindinio dėmens kriterijai lieka atstovavimas junginio kategorijai bei gramatinių kategorijų raiškos vieta. Būtinumas bazei, o ne pagrindiniam dėmeniui, atrodo, artimesnė savybė. Bazė yra leksiškai svarbesnis dėmuo, ji lemia viso junginio sintaksines savybes, nes yra jam semantiškai būtina. Kaip pavyzdį panagrinėkime sudėtinę laiko formą *yra matęs*. Pagalbinis veiksmažodis *yra* (specifikatorius) laikomas pagrindiniu dėmeniu pagal atstovavimo junginio kategorijai ir gramatinių kategorijų raiškos vietos kriterijus: junginys laikomas veiksmažodiniu, asmenuojamasis veiksmažodis *yra* turi ryškesnių veiksmažodinių savybių nei dalyvis ir daugelio gramatinių kategorijų (laiko, nuosakos, asmens, bet ne veiksmo, kuris yra veiksmažodžio kamieno savybė) rodiklius. Dalyvis *matęs* lemia viso junginio (išorinius) sintaksinius ryšius ir dėl savarankiškos leksinės reikšmės yra būtinas junginio dėmuo. Kuriam žodžiui reikia priskirti semantinio funkatoriaus statusą – tai yra kiek keblus klausimas: kai valdantysis žodis tampa pagalbinio žodžiu, išblėsta jo savarankiška reikšmė, ir nebesuvokiame jo sugebėjimo dėl semantinių savybių prisijungti kitus žodžius. Dėl įvykusio gramatinimo proceso esame linkę junginį *esu matęs* suvokti kaip sudėtinį vienetą, kurio reikšmę perteikia dalyvis *matęs*. Vis dėlto šį vienetą sudaro du žodžiai, o kadangi negalime išvengti klausimo, koks yra šių žodžių tarpusavio ryšys, esame priversti

pripažinti, kad šiam ryšiui atsirasti sąlygas sudaro žodžio *esu*, o ne žodžio *matęs* semantinis ir sintaksinis junglumas. Todėl lentelėje semantinio funkatoriaus simbolį *F* išrašome pagrindinio dėmens (nustatyto remiantis atstovavimo kategorijai ir gramatinio kategorijų raiškos vietos kriterijais) pusėje:

3 lentelė. Valdymas, modifikavimas ir specifikuojimas pagal pagrindinio ir priklausomojo dėmens santykį su semantiniu funkatoriumi (*F*) ir baze (*B*).

	valdymas	modifikavimas	specifikavimas
pagrindinis dėmuo	F, B	B	F
priklausomasis dėmuo		F	B

1.5. Determinavimas

Determinantais vadinami žodžiai, tikslinantys vardažodžių referenciją. Klasikinis determinantų pavyzdys – daugelio Europos kalbų artikkeliai, plg. anglų *the door*²⁹. Lietuvių kalboje šiai kategorijai visų pirma priklauso parodomieji įvardžiai:

(24) *Paduok man tą kepurę.*

²⁹ Daugelis autorių yra linkę determinantus, o ne daiktavardžius laikyti pagrindiniais tokių junginių kaip *the house, that man, my dog* ir pan. dėmenimis. Šis požiūris, kurį, atrodo, pirmas yra išskėlęs Richardas Hudsonas (Hudson 1984: 90), šiuo metu yra labai paplitęs ypač generatyviniame literatūroje. Anot šios analizės, *tas žmogus* būtų ne daiktavardinis, o determinantinis junginys; daiktavardinis junginys yra determinanto junginio dėmuo – tiksliau, jis yra determinanto valdinys (*complement*). Ši analizė yra sulaukusi ir pagrįstos kritikos tiek iš formaliųjų gramatikos modelių, tiek iš kognityvinės gramatikos (plg. Van Langendonck 1994) šalininkų pozicijų; iš dalies jos atsisako pats Hudsonas (Hudson 2004). Daugelis sintaksinių argumentų, pateiktų determinantų, kaip pagrindinių dėmenų, hipotezei pagrįsti, remiasi anglų ir kitų vakarų Europos kalbų duomenimis; baltų ir slavų kalbose sunkiau būtų rasti šią hipotezę patvirtinančių faktų. Semantiniu požiūriu mintis, kad determinantas yra pagrindinis junginio dėmuo, turbūt prieštarautų daugumos kalbančiųjų intencijai. Taip pat sunku sutikti, kad determinantai galėtų turėti argumentų struktūrą, o be jos sunku įsivaizduoti valdymą. Šio straipsnio autoriai laikosi nuomonės, kad determinantai yra priklausomieji dėmenys. Šiuo požiūriu čia siūloma determinantų traktuotė iš dalies nukrypsta nuo Arnoldo Zwicky (1993) straipsnyje pateiktų minčių, kurios šiaip sudaro svarbiausią čia išdėstytos sintaksinių ryšių teorijos pagrindą. Beje, ir Zwicky tik iš dalies pritaria determinantų, kaip pagrindinių dėmenų, sampratai, nes nepriskiria jiems semantinio funkatoriaus ir bazės savybių.

Posesyviniai modifikatoriai taip pat artimi determinantams, plg.:

(25) *Paduok man brolio kepurę.*

Savybinis kilmininkas iš principo reiškia posesyvinę predikaciją („kuri priklauso broliui“), taigi gali būti suvokiamas kaip modifikatorius, tačiau dažniausiai jis tikslina vardažodžio referenciją. Šiuo požiūriu savybinis kilmininkas ryškiai skiriasi nuo kokybinio kilmininko tokiose konstrukcijose kaip *reto gerumo žmogus*. Daugelio kalbų gramatinėje tradicijoje įprasta tokius posesyvinius kilmininkus arba įvardžius (remiantis jų distribucinėmis savybėmis) įtraukti į vieną bendrą „determinantų“ kategoriją su artikeliais³⁰. Ar pagrindo tam turime ir lietuvių kalboje, tai atviras klausimas, bet jį išskirti verta ir net būtina.

Determinantų artimumą modifikatoriams rodo ne tik reikšmių neapibrėžtumo atvejai (pavyzdžiui, posesyviniai modifikatoriai atrodo tarpiniai tarp įprastinių modifikatorių ir determinantų), bet ir morfologiniai požymiai: parodomieji įvardžiai nuo būdvardžių skiriasi tik keliais linksniavimo ypatumais. Tačiau tipiški determinantai (*šis, tas*) nereiškia predikacijos, taigi, skirtingai nei paprasti modifikatoriai, nėra semantiniai funktoariai. Tai akivaizdžiai susiję su determinantų savybe eiti pagalbiniais žodžiais. Jų junginiai su daiktavardžiais nėra savarankiškų, pilnareikšmių žodžių junginiai: determinantas reiškia su referencija susijusius vardažodžio arba vardažodinio junginio požymius. Ar tai leidžia daryti išvadą, kad determinantai iškrenta iš bendros sintaksinių ryšių klasifikacijos, kurios vertės – valdymas ir modifikavimas – apibrėžiamos remiantis prototipiškais savarankiškų žodžių junginiais? Iš dalies taip. Prisiminkime, kad specifikuojimas laikomas valdymo atmaina, nors turi ir kai kurių modifikavimo bruožų; panašiai ir dalis determinantų kai kuriais bruožais primena valdymą, kaip toliau bus parodyta. Vis dėlto pagalbinių žodžių sintaksiniai ryšiai – specifikuojami

³⁰ Anglų kalboje kilmininkai ir savybiniai įvardžiai negali eiti kartu su artikeliais (įmanoma *the friend* arba *my friend*, bet ne **the my friend*, ir šis faktas rodytų, kad abiejų rūšių žodžiai priklauso vienai distribucinei klasei – determinantams. Šios distribucinės klasės universalumo nepavirtina tokios konstrukcijos kaip italų *il mio amico*, liet. *tas mano draugas*.

mas ir determinavimas – neturėtų griauti bendros, savarankiškų žodžių ryšiais paremtos, klasifikacijos. Determinavimą tad laikysime tik modifikavimo atmaina. Modifikavimo ir determinavimo santykis gali būti patikslintas pasinaudojant Arnoldo Zwicky'o (1993) idėjomis, kai sintaksinės priklausomybės sąvoka išskaidoma į sudedamąsias dalis.

Panašiai kaip specifikuojimas iš kitų valdymo atvejų išsiskiria netipišku bazės požymių pasiskirstymu, taip determinavimui, palyginti su įprastu modifikavimu, būdingas ypatingas semantinio funkatoriaus neapibrėžtumumas. Ši savybė tarsi ištrina, padaro neryškia ribą tarp modifikavimo ir valdymo. Ir iš tiesų determinantus ne visada lengva atskirti nuo valdinių. Palyginkime:

(26) *Namų tvarkymas yra sunkus darbas.*

(27) *Jono kelionė į Italiją brangiai atsiėjo.*

Objekto kilmininkas (*genetivus objectivus*) (26) sakinyje yra tipiškas valdymo pavyzdys. Jo ryšį su veiksmažodžio papildiniu dažnai rodo net linksnio valdymas (plg. *pagelbėti potvynio aukoms : pagalba potvynio aukoms*), tik šiuo atveju galininką pakeičia kilmininkas. Panašiai suvokti galima ir (27) sakinyje pavartotą subjekto kilmininką (*genetivus subjectivus*), kurį nuoseklumo dėlei taip pat reikėtų laikyti valdomu. Tačiau subjektinė šio kilmininko interpretacija (*Jonas keliavo : Jono kelionė*) nėra vienintelė įmanoma: jį galima laikyti ir posesyvinio (daiktavardis *kelionė* tuomet suvokiamas daiktiškai, o ne kaip veiksmažodžio abstraktas). Tipiškų posesyvinio kilmininko pavyzdžių (*Jono kepurė* ir pan.) dvejopai interpretuoti negalima, tačiau akivaizdu, kad riba tarp modifikavimo ir valdymo tokiomis atvejais yra neryški. Anglų kalbos konstrukcijoje *his dismissal* 'jo atleidimas iš darbo' tipiškas valdinys (objektas) reiškiamas modifikatoriumi einančiu savybiniu įvardžiu, nors grynai posesyvinę reikšmę čia sunku išvelgti. Antra vertus, determinantų konstrukcijos galėtų būti įforminamos ir pagal valdymo modelį (*ji atleido : jo atleidimas*). Tokią interpretaciją įrodyti būtų gana sunku, nes neįmanoma nustatyti, ar posesyvinis kilmininkas tokioje konstrukcijoje kaip *brolio kelionė* yra valdomas, ar yra modifikatoriumi einantis

semantinis linksnis. Vis dėlto abejonių nekelia tai, kad posesyviniai determinantai artimi valdiniams.

Būtų galima atsargiai (dėl linksnio valdymo ribų neryškumo) spėti, kad neapibrėžtas posesyvinių determinantų statusas tarp modifikatorių ir valdinių lemia jų raiškos būdų įvairovę. Posesyvinių determinantų formos dažnai būna „mišrios“ – derinamos ir nederinamos (valdomos?). Lietuvių kalbos konstrukcija *mano brolis* atsirado kilmininko galūnę *-o* pridėjus prie derinamojo modifikatoriaus *manas* kamieno (*man-as brolis* > *man-o brolis*)³¹. Panašiai ir senosios armėnų kalbos konstrukcija *elbawr im-oy* ‘mano brolio’ kilo derinamąją (kilmininko) galūnę pridėjus prie asmeninio įvardžio kilmininko *im* (*elbayr im* ‘mano brolis’). Tokių pavyzdžių galima rasti įvairiose kalbose. Valdymą primena ir įvairių (pvz., kaukaziečių) kalbų konstrukcijos, kai *possessum* reiškiantis žodis derinamas su posesoriumi, plg. (iš Joannos Nichols perimtą) (28) pavyzdį iš abchazų kalbos:

(28)	<i>a-č'k'wən</i>	<i>yə-y'wənə</i>
	ARTIKELIS berniukas	jo namai
	‘berniuko namai’	

Šis derinimo modelis (pagrindinio dėmens žymėjimo pavyzdys) yra visiškai analogiškas veiksmažodžio derinimui su valdiniais (veiksniais, papildiniais). Sudėjus abu čia minėtus morfosintaksinius požymius – priklausomojo dėmens formos valdymą ir pagrindinio dėmens derinimą su priklausomuoju dėmeniu – gauname tipišką su sintaksiniu valdymu susijusių morfosintaksinių požymių derinį.

Kaip matyti iš pavyzdžių, determinantai sudaro nevienalytę kategoriją. Posesyviniai determinantai atrodo tarpiniai tarp modifikavimo ir valdymo, kiti (pvz., parodomieji įvardžiai) formaliai mažai tesiskiria nuo modifikatorių. Todėl pagrįstai galima iškelti klausimą, ar determinantų klasė lietuvių kalbai yra reikalinga. Tačiau aiškus yra abiejų determinantų tipų funkcinis bendrumas – sąsaja su re-

³¹ Čia laikomasi Christiano S. Stango (1966: 239) aiškinimo. Priešingos nuomonės yra Albertas Rosinas (1988: 167–170), kuris derinamąsias formas (*manas brolis*) laiko naujesnėmis už nederinamąsias (*mano brolis*).

ferentiškumu, be to, juos sieja semantinio funkatoriaus vaidmens neapibrėžtumas, – šie bruožai priešina determinantus modifikatoriams, su kuriais šiaip formaliai dažnai yra tapatinami. Tai pateisina determinantų, kaip bendros klasės, išskyrimą. Semantinio funkatoriaus vaidmenį konstrukcijose su determinantu galima skirti tik sutartinai (pagal tai, kaip pasiskirsto paprastai su funkatoriumi susiję morfosintaksiniai požymiai). Todėl ketvirtoje lentelėje funkatoriaus simbolis (F) skliaustuose įrašytas ir pagrindinio, ir priklausomojo dėmens eilutėje:

4 lentelė. Valdymas, modifikavimas, specifikuojimas ir determinavimas pagal pagrindinio ir priklausomojo dėmens santykį su semantiniu funkatoriumi (F) ir baze (B).

	valdymas	modifikavimas	specifikavimas	determinavimas
pagrindinis dėmuo	F, B	B	F	B (F)
priklausomasis dėmuo		F	B	(F)

1.6. Baigiamosios pastabos

Straipsnyje išdėstytas sintaksinių ryšių skirstymas sumanytas kaip teorinis pamatas sakinio sandarai aprašyti. Jau anksčiau (žr. Holvoet, Judžentis 2003a) buvo parodyta, kad sintaksinių ryšių požiūriu sakinio dalys (pvz., papildiniai ir aplinkybės) gali būti suvokiamos kaip valdiniai arba modifikatoriai; panašiai gali būti interpretuojami ir šalutiniai sakiniai³² (žr. Holvoet, Judžentis 2003b). Šiame straipsnyje įvestos specifikuojimo ir determinavimo sąvokos reikalingos daiktavardiniams, veiksmažodiniams ir kitiems jungi-

³² Papildinių ir aplinkybių skirtumo ankstesnėse lietuvių kalbos gramatikose nebuvo galima paaiškinti remiantis sintaksiniais ryšiais, nes tiek veiksmažodžio valdiniai (*noriu miego, noriu miegoti*), tiek jo modifikatoriai (*laukia valandą, laukia ilgai*) pagal šių gramatikų sampratą gali būti ir valdomi, ir šliejami (plg. Ambrasas, red., 1994: 487t; Labutis 1994 II: 7, 49t). Be to, sintaksinių ryšių tipai (valdymas, derinimas, šliejimas) tradicinės gramatikos taikomi tik žodžiams, bet ne sakiniams, todėl šalutinių papildinio ir aplinkybinių sakinų skirtumo remiantis sintaksiniais ryšiais joje net negalima suformuluoti. Taigi tradicinis sintaksinių ryšių skirstymas sakinio sintaksinei sandarai aprašyti buvo taikomas palyginti ribotai.

niams žemesniu sakinio sintaksinės sandaros lygmeniu aprašyti. Tokia visiems sintaksinio aprašo lygmenimis tinkama sintaksinių ryšių samprata galima tik juos griežtai atibojus nuo morfosintaksinių reiškinių, kurie geriausiu atveju gali būti laikomi tik sintaksinių ryšių rodikliais.